

Світлана
ЗАДОРОЖНА

Дослідження принципів міжнародного права в роботах Олександра Вікторовича Задорожного

В даній статті досліджуються наукові праці проф. Задорожного О.В., які присвячені проблемі принципів міжнародного права. Підкреслюється значення наукового дослідження в даній сфері для сучасної науки і практики міжнародного права.

Ключові слова: міжнародне право, основні принципи міжнародного права, професор Задорожній О.В., агресія Росії проти України, принцип суверенної рівності держав, принцип самовизначення народів і націй, принцип поваги прав людини, глобалізація, порушення основних принципів міжнародного права.

In this article are researched scientific works prof. Zadorozhny O.V., devoted to the problem of the principles of international law. It emphasizes the importance of his scientific research in this field for modern science and practice of international law.

Keywords: international law, principles of international law, professor Zadorozhny O.V., aggression of Russia against Ukraine, the principle of sovereign equality of States, the principle of equal rights and self-determination of nations, the principle of human rights, globalization, violation of the basic principles of international law.

Сучасний глобальний світ знову перебуває на стадії переломного етапу. Непоодинокими є думки про зниження ролі та неефективність міжнародного права і, насамперед, його основоположних принципів. Міжнародне право сучасності розвивається як глобальне право людства, в якому держава вже не виступає як найефективніший та, тим паче, єдиний суб'єкт міжнародних відносин. На жаль, глобальні зміни у світопорядку після 1991 р., які давали надію на побудову мирного багатопольярного світу, анексія Криму, військова агресія проти України завдали нищівного удару по принципах Вестфальської системи, загрози зазнала уся договірна система, консенсус, на якому будуються цінності цивілізації, вироблені багатьма поколіннями політиків, дипломатів, правників. Звичайно, що українська правнича наука та політика не повинні стояти осторонь власної проблеми. Прикладом для нас повинен науковий спадок, який ми отримали у від кращого представника свого покоління вчених-міжнародників професора Задорожного О.В.

Олександр Вікторович одним із перших звертає увагу на різні погляди радянських, пострадянських та західних вчених на сутність основних принципів міжнародного права. Зокрема автор зазначає, що: «радянські науковці та представники науки міжнародного права пострадянських держав переважно звертались (звертаються) до цих принципів як до систем, інші ж при визнанні значення основних принципів ... досліджують їх переважно в контексті правового регулювання»[5, с. 34]. Важливим у даному контексті є те, що автор вказує на необхідність всебічного аналізу основних принципів і як системи, і кожного із принципів у контексті предмету регулювання. Наприклад, принцип самовизначення народів і націй у рамках проблеми появи нових держав або принцип суверенної рівності в рамках проблеми правосуб'єктності держав. Учений вдало поєднує пострадянську доктрину про систему основних принципів і західний предметний аналіз останніх, визначаючи основні принципи міжнародного права як систему загальноновизнаних норм[5;с.62], досліджує та аналізує кожен основний принцип у контексті конкретної міжнародно-правової ситуації (агресія Росії проти України), а також пов'язує їх зміст з конкретними міжнародно-правовими нормами не тільки універсального характеру, а й двосторонніми міжнародними зобов'язаннями. Варто погодитись із

УДК 341.01

DOI 10.36952/uail.2019.3.43-46

© С. Задорожна, 2019

ЗАДОРОЖНА Світлана Михайлівна

кандидат юридичних наук, доцент кафедри Європейського права та порівняльного правознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

думкою О. Задорожнього, що основні принципи є частиною системи принципів загального міжнародного права фундаментом «всієї системи міжнародного права...; вони мають пріоритет над іншими нормами та служать критерієм їх дійсності; визначають зміст, спрямованість міжнародного права, напрями його розвитку» [5, с. 33]. Крім того, таке бачення дає підстави припускати, що О. Задорожній не ототожнює загальні та основні принципи міжнародного права, а лише вказує на їх пріоритетність та фундаментальність для всієї системи міжнародного права. Система основних принципів міжнародного права, як її назвав О. Задорожній, «десять заповідей міжнародного права», ключових для цієї (міжнародної – вставка наша С.З.) системи, без яких саме її існування неможливе» [5, с. 67].

Крім того, автором розмежовуються загальні принципи міжнародного права та загальні принципи права, як джерела міжнародного права, про які йдеться у ст. 38 Статут Міжнародного Суду ООН. Не заперечуючи важливості загальних принципів права, автор вказує на дві важливі відмінності. По-перше, загальні принципи права це «правові положення, за своєю суттю це принципи, а не норми» [5, с. 34], тоді як принципи міжнародного права, це норми. По-друге, вони «можуть застосовуватись в міжнародному праві лише за згодою держав або міжнародних організацій» [5, с. 34].

У зарубіжній науці [7, 8, 10, 11] міжнародного права також панує думка про те, що принципи – це комплексне явище, яке використовується у різних значеннях, які повинні бути виділені, щоб уникнути плутанини. Так, на думку К. Тріндаді, «принципи міжнародного права залучені до процесу прийняття, тлумачення та застосування норм ... загальні ж принципи права забезпечують підґрунтя міжнародного права, тому не можна нехтувати ними у сучасній доктрині» [10, р. 416-429].

На нашу думку, особливу роль у сучасному міжнародному праві відіграють (як їх називає О. Задорожній, «узагальнені» [5, с. 34] принципи справедливості, добросовісності, законності, прав людини. Тобто ряд загальних принципів права внаслідок еволюції міжнародних відносин набули специфічних рис, притаманних саме міжнародно-правовому регулюванню. Наприклад, загальний принцип права принцип рівноправності в класичному міжнародному праві діє у формі принципу суверенної рівності держав; принцип законності – міжнародної легітимності [1, с. 50]; принцип добросовісності – принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань; принцип справедливості – *ex aequo et bono*. Така сучасна тенденція свідчить про спільність еволюції загальнолюдських принципів як основоположних постулатів для міжнародного і національного права, а також є свідченням того, що загальні принципи як джерела міжнародного права можуть бути витокami і для основоположних принципів міжнародного права поряд із міжнародними звичаями та міжнародними договорами Крім того, основні принципи розглядаються як основоположні не лише для міжнародного права, а й для міжнародних відносин загалом.

І все ж таки, ґрунтовне дослідження автором проведене у сфері основних принципів міжнародного права. Автор заглядає до проблеми імперативності основних принципів і констатує, що «більшість з них юридично обов'язкові на рівні норм *jus cogens* в розумінні статті 53 Віденських конвенцій про право міжнародних договорів 1969 р. та 1986 р. ... Зауважимо, що для представників радянської та російської доктрини характерне підкреслення імперативного характеру основних принципів міжнародного права» [5, с. 11]

Погоджуючись із тим, що всі основні принципи сучасного міжнародного права юридично обов'язкові й підлягають безумовному виконанню, і ієрархії норм розташовані на «верхніх шаблях», автор не абсолютизує їх когентність. В якості аргументу автор наводить принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, «хоча він і обов'язковий, принципово вимогою сучасного міжнародного права, на ступінь норми *jus cogens*, означає зробити механізм міжнародно-правового регулювання менш гнучким і ефективним, бо суб'єкти не зможуть відступати від міжнародних зобов'язань шляхом укладання нового міжнародного договору в разі докорінної зміни обставин (*rebus sic stantibus*)» [5, с. 49-50].

Задорожній О. підкреслює, що дискусійність проблеми *jus cogens* у міжнародному праві полягає у змішуванні понять юридична сила (порушення) та ступінь обов'язковості (відступ), де за юридичною силою норми поділяються на юридично обов'язкові та рекомендаційні, а за ступенем обов'язковості на імперативні та диспозитивні. За порушення юридично обов'язкової міжнародної норми настає відповідальність і застосування санкцій, тоді як відступ від такої диспозитивної норми порушенням не є. Важливим моментом є те, що юридично обов'язкові норми для усіх суб'єктів міжнародного права прийнято називати *jus cogens*, або імперативні. Однак, на нашу думку, норма *jus cogens* і норма обов'язкова в міжнародному праві не є тотожними поняттями, саме тому такий термін не застосовується для позначення норм у національних правопорядках.

Норма *jus cogens*, згідно із трактуванням ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, – імперативна норма загального міжнародного права є нормою, що приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої недопустиме і яку може бути

змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, яка носила б такий же характер. Якщо принцип *когентний*, то, відповідно до цієї норми, – є загальновизнаний принцип загального міжнародного права (і тут не повтор терміна загальний), відхилення від положення якого неможливе, і може бути змінений лише усім міжнародним співтовариством вцілому (ні двох-, ні багато-, ні регіональними договорами). Якщо принцип обов'язковий, але не когентний, то це принцип не обов'язково загального міжнародного права (галузевий принцип заборони застосування економічної сили); не обов'язково загальновизнаний (регіональні принципи можуть бути імперативними, наприклад принцип пропорційності в праві ЄС); може передбачати відхилення при двох-, багато- чи регіональному узгодженні сторонами договору, в якому він закріплений. Отже, на визнання когентними можуть претендувати норми чіткого набору трьох ознак (загальний характер, загальновизнаність як *jus cogens*, неприпустимість відступу у договірному порядку), закріплених, зокрема, у згаданій конвенції.

Напевно, що віднесення до *jus cogens* тільки загальновизнаних принципів міжнародного права неправильно з погляду звуження сфери дії критерію когентності. Якщо усі основні принципи міжнародного права є нормами найвищої юридичної сили, то за ступенем юридичної обов'язковості не всі з них володіють ознакою когентності. Не зважаючи на те, що в процесі застосування принципи мають різний характер обов'язковості, одні мають імперативний характер, інші допускають можливість відступу від правила за взаємною згодою, усі разом вони утворюють цілісну систему, яка є базисом та каркасом усього міжнародного права, на чолі із основними принципами.

Величезним надбанням проф. Задорожного О.В. став відступ від бачення міжнародного права як міждержавного та звернення до міжнародного права як до права між народами із первинною ланкою у ньому людини. Новою тезою глобального XXI століття є homoцентризм у міжнародному праві, права людини як найвища цінність у міжнародному співробітництві держав, підтвердженням якої є проголошені принципи у Декларації тисячоліття ООН 2000 року [4]. Однак, утвердження принципу прав людини, як об'єкту наднаціонального захисту та як глобальної цінності не означає надання йому пріоритету над іншими імперативними принципами міжнародного права зокрема, принципом невтручання у внутрішні справи, суверенної рівності держав, незастосування сили в міжнародних відносинах), як про це наголошують радикальні прихильники застосування сили, легітимуючи цим «гуманітарну інтервенцію». Автор наголошує на відсутності ієрархії в системі основних принципів міжнародного права «підкреслюємо неієрархічність принципів і системотворче значення кожного» [2, с. 66].

Варто погодитись із твердженням Баймуратова М., що «стратегічною проблемою, якої торкався в своїх працях О.В.Задорожній та його колеги була проблема взаємодії норм міжнародного права та норм національного конституційного права держави» [1, с. 62], в тому числі це стосується і проблеми входження принципів міжнародного права в національне конституційне право України та зарубіжних країн. В рамках дослідження мондіалістських теорій Задорожній О. об'єктивно показує їх переваги, та звертаючи увагу на час проведення цих досліджень (радянські часи) варто підкреслити, що його висновки та прогнози збулися. «Глобальне право людської спільноти стирає межі між міжнародним правом та внутрішньодержавними правовими системами. Набуває поширення концепція *erga omnes* - зобов'язання перед усіма членами міжнародного суспільства» [2, с. 51-60]. Особливого значення у процесі визнання та становлення основних принципів міжнародного права, а також надання їм імперативного характеру, в тому числі закріплення в них зобов'язань *erga omnes*, набувають рішення міжнародних організацій та інших нетипових суб'єктів міжнародного права. Закріплення за загальними принципами характеру *erga omnes* надає додаткових гарантій у дотриманні у вигляді можливості притягнення до відповідальності порушників з боку усіх суб'єктів міжнародного права, навіть якщо вони не є сторонами у відносинах. Очікування міжнародної доктрини ХХ століття в поступовій кристалізації імперативних норм *jus cogens* у міжнародному праві не виправдалися. Сьогодні вимагає від людства як формально визначених правил і норм у міжнародному праві, так і гнучкості та справедливості в міжнародно-правовому регулюванні, які повинні стати основою для прогресивного, мирного та ефективного співіснування в інтересах глобального людства.

У сучасних правових системах існує прогалина у виділенні загальновизнаних принципів в окрему лінію норм національного права та визнання за ними верховенства над національно-правовою системою, в тому числі і конституційними нормами. Сучасне людство потребує повсюдного національного визнання та закріплення основних принципів міжнародного права з метою гарантування усіма суб'єктами міжнародного права та досягнення міжнародним співтовариством цілі мирного розвитку та співіснування глобального людства.

Як загальний висновок про принципи у роботах Задорожного О. можна процитувати його ще одну, але максимально важливу тезу: «очевидно, що основні принципи розглядаються як ключові не лише для міжнародного права, а й для міжнародних відносин загалом... Основні принципи за-

кріплюють і охороняють засади міжнародних відносин, сприяють нормальному функціонуванню та розвитку міжнародної системи; визначають зміст і методи співпраці держав як у традиційних, так і нових сферах; забезпечують пріоритет загально людських інтересів і цінностей – миру і безпеки, життя, здоров'я та основних прав людини, співробітництва у боротьбі зі спільними загрозами, охороні навколишнього середовища» [5, с. 15].

1. Баймуратов М. Професор О.В. Задорожній та проблематика входження норм міжнародного права в національне конституційне право. – Український часопис міжнародного права. 2017. Спецвипуск. – С. 61-73.
2. Буткевич О. Концепція мондіалізму як історична основа теорії права міжнародної спільноти: перший науковий аналіз майбутньої проблеми Український часопис міжнародного права. 2017. Спецвипуск. – С. 51-60.
3. Верле Г. Принципы международного уголовного права: учебник / Пер. с англ. С.В. Саянина. – О. Феникс, Москва: ТрансЛит, 2011. – 910 с.
4. Декларація тисячоліття ООН, затверджена Резолюцією 55/2 Генеральної Асамблеї 8 вересня 2000 року // Електронний ресурс: Режим доступу//http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_621
5. Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія. Київ: К.І.С., 2015. – 712 с.
6. Задорожній А.В. Генезис и эволюция мондиализма: международно- правовые аспекты: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Задорожний А. В. – К., 1988. – 201 с.
7. Graefrat B. Zur Stellung der Principien im gegenwartigen Volkerrecht. Berlin. 1968. S.9.
8. Higgins R. Problems and process International Law and how we use it. Oxford: Clarendon Press. 1994. XXVII. 274 p.
9. International Law in the Relations of Ukraine and the Russian Federation: Monograph / Oleksandr V. Zadorozhnii. – K.I.S.: Kyiv, 2016. – 628 p.
10. Trinidad A. El Derecho Internacional de los Derechos Humanos en el siglo XXI. Editorial Jurídica de Chile, 2001. pp. 416-429.
11. Trinidad A. Foundations Of International Law: The Role And Importance Of Its Basic Principles / International Law for Humankind: Towards a New Jus Gentium / General Course on Public International Law - Part I // Recueil des Cours de Droit International de la Haye. 2010. Ch. V. P. 53-86.

Summary

Powerful scientific potential, that we inherited from the best representative of his generation of international scholars Professor Zadorozhnyi O.V. His contribution to the development of doctrine of the main principles of international law does not require proof and can hardly be overestimated. Even a brief overview of the biobiographical index dedicated to the author, give grounds for the conclusion of the prof. Zadorozhnyi O.V. focuses in his research on the analysis of the principles of international law.

The scientist one of the first draws attention to the different views of Soviet, post-Soviet and Western scholars on the essence of the basic principles of international law; successfully combines the post-Soviet doctrine of the system of basic principles and the western subject analysis of the latter; examines and analyzes each basic principle in the context of a specific international legal situation (Russia's aggression against Ukraine).

One should agree with O. Zadorozhnyi's idea that the basic principles are part of the system of principles of general international law. Such a vision suggests that O. Zadorozhnyi does not identify the general and basic principles of international law, but only points to their priority and fundamental for the whole system of international law.

The author distinguishes between the general principles of international law and the general principles of law as sources of international law, referred to in Art. 38 Statute of the International Court of Justice. The basic principles are considered as fundamental not only for international law, but also for international relations in general. The system of the basic principles of international law, as it was called by O. Zadorozhnyi, is «the ten behests of international law». Agreeing that all the basic principles of contemporary international law are legally binding, the author does not absolve them to jus cogens.

Prof. Zadorozhnyi O.V. became a retreat from the vision of international law as an interstate and the appeal to international law as a right among nations with the human as a primary link in it.